

הסיכום ממערכי השיעור לפרק שירת ימה"ב

כתב וערך: המורה אלי פרה

רבי יהודה הלוי - (ריה"ל 1075 – 1142)

הקדמה על ריה"ל; אישיותו ויצירתו.

גדול משוררי ספרד. המשורר הלאומי בהא הידיעה של תור-זהב בספרד. משורר ופילוסוף – חיבר את הספר הפילוסופי "הכוזרי" (שבמקור נקרא גם "ההגנה על הדת המושפלת") – במרכז הספר שלושה ערכים: א"י, האמונה הדתית והשפה העברית. חיבר מחרוזת שירי ציון. והרבה פיוטים שחדרו לסדור התפילה היהודי. ידוע פיוטו הגדול: "ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך" פיוט-קינה שנאמרת באופן קבוע בליל תשעה באב אחרי "איכה". התפרסם בכול קהילות ישראל בגולה כרב גדול בתורה, ראש ישיבה גדולה רבת תלמידים, פייטן ומשורר ורופא דגול, שרבים שיחרו לפתחו. בעל מעמד חברתי וכלכלי גבוה, עשיר, ונותן חסות למשוררים אחרים שהחלו את דרכם בחצרו. ואכן כדבריו בשיר: "לבי במזרח" עזב ריה"ל את כל טוב ספרד ועלה לארץ להשתטח על חורבות ירושלים, בדרכו ליפו, עיר הנמל העיקרית באותה תקופה, שהה במצרים, אצל נתן החבר, מראשי הקהילה היהודית שם, שקבלה אותו בכבוד מלכים. השיר שלפנינו הוא אחד ממחרוזת שירי ציון בו המשורר מביע את כיסופיו לציון ומתאר את מצוקתו שבעקבותיה הוא עוזב "כל טוב ספרד" ועולה לארץ ישראל, כשהוא משאיר מאחוריו הכול. משפחה ידידים ומכרים ותלמידים.

הציקתני תשוקתי / רבי יהודה הלוי

1. הַצִּיקְתֵּנִי תְּשׁוּקְתִי לְאֵל חַי / לְשַׁחַר אֶת מְקוֹם כְּסֹאוֹת מְשִׁיחִי
2. עֲדֵי כִי לֹא נִטְשָׁתֵנִי לְנֶשֶׁק / בְּנֵי בֵיתִי וְאֶת-רַעֲיִי וְאֶחָי
3. וְלֹא אֶבְכֶּה עָלַי פְּרִדְסִי נִטְעֵתִיו / וְהִשְׁקִיתִיו וְהִצְלִיחוּ צִמְחֵי
4. וְלֹא אֶזְכֹּר יְהוּדָה וְעֻזְרָאֵל / שְׁנֵי פְּרָחֵי יָקָר מִבְּחַר פְּרָחֵי
5. וְאֶת יִצְחָק אֲשֶׁר כָּבֵן חֲשַׁבְתִּיו / כִּבּוֹל שְׁמֵשִׁי וְטוֹב גְּרֵשׁ יִרְחִי
6. וְכַמְעַט אֲשַׁכְּחָה בֵּית הַתְּפִלָּה / אֲשֶׁר הָיוּ בְּמִדְרָשְׁיִי מְנוּחֵי
7. וְאֲשַׁפַּח תְּעֻנּוּגֵי שְׁבַתִּי / וְהִדְרַת מוֹעֲדֵי וְכְבוֹד פְּסָחִי
8. וְאֶתֵּן אֶת כְּבוֹדִי לְאַחֲרִים / וְאֶעֱזֹב לְפִסְיִלִים אֶת שְׁבָחִי
9. הִמְיִרְתִּי בְּצַל שִׁיחִים חֲדָרֵי / וּבְמִשׁוֹכַת סִבְיָה חֶסֶן בְּרִיחֵי
10. וְנִפְשִׁי שְׁבַעַה רְאֵשֵׁי בְּשָׁמַיִם / וְרִיחַ נֶעְצוּץ שְׁמַתִּי רְקִחֵי
11. וְחִדְלַתִּי הִלּוּף עַל כַּף וְעַל אֶף / וְנִתְתִי בְּלֵב יָמִים אֲרָחִי
12. עֲדֵי אֲמַצֵּא הָדוּם רְגְלֵי אֱלֹהֵי / וְשָׁמָּה אֲשַׁפְּכָה נִפְשִׁי וְשִׁיחֵי
13. וְאֶסְתַּוֵּף בְּהַר קָדְשׁוֹ, וְאֶקְבִּיל / לְפִתְחֵי שַׁעֲרֵי שַׁחַק פְּתִיחֵי
14. וְאֶפְרִיחַ בְּמֵי יַרְדֵּן נְרִדִי / וְאֶשְׁלִיחַ בְּשַׁלַּח שְׁלָחִי
15. אֲדַנֶּי לִי וְאֵיף אֵיךָ וְאֶפְחַד / וּמִלְאָף רְחִמֵי נֶשֶׁא שְׁלָחִי
16. אֶהְלֵל אֶת שְׁמוֹ מִדֵּי חַיּוֹתֵי / וְאֶוֹדְנוּ עֲדֵי נֶצַח נֶצַחִי.

סיכום השיר.

שיר חול בו המשורר מביע את מצוקותיו לכשייפרד מאוהביו וקרוביו וייסע לארץ ישראל. הרבה תלו בשיר את התיג שמדובר בשיר קודש, אולם ולמרות שיש בו אלמנטים של שירת קודש, זהו שיר חול לחלוטין – שיר פרידה בנסיעתו והגירתו מספרד לציון. והוא נכלל במחרוזת שירי ציון של ריה"ל. תיאור מוקדם איך הוא ירגיש ומה יעשה כשייפרד מקרוביו ואוהביו, ומה ואיך יפגוש את ארץ כיסופיו – ארץ ציון ולהתפלל במקום הקדוש ביותר – כותל המערבי בירושלים.

בטור (בית) 1: הַצִּיקְתָּנִי תְּשׁוּקָתִי לְאֵל הָי / לְשַׁחַר אֶת מְקוֹם כְּסָאוֹת מְשִׁיחִי.

בטור הראשון של השיר אנו מוצאים כמובן, את תפארת הפתיחה ובה שלושת הפרמטרים:

א. מסירת הרעיון המרכזי של השיר: תיאור המצוקה (הַצִּיקְתָּנִי) של הדובר לאלוהיו הממריצים

אותו לעזוב את מספרד ולהיפרד ממכריו, קרוביו ומשפחתו ולעלות לארץ ישראל.

ב. חרוז ראוי בין הדלת והסוגר: לְאֵל הָי < מְשִׁיחִי. כל השיר בנוי מחרוז מְבָרִים קבוע אחד – הָי.

ג. קישוט מרכזי ובולט. ניגוד בין התשוקה המְצִיקָה למול התקווה לשַׁחַר מקום כְּסָאוֹת מְשִׁיחִי.

בדלת הדובר עדיין בייסורי המצוקה ובדלת, אושר התקווה לשַׁחַר פני אלוה. לשַׁחַר: לקדם, להתקרב, לבוא לקראת. יש גם ארמו ושיבוץ מהתלמוד לכיסא ומשיח: (מסכת נדרים ל"ט) שם נזכרים שבעה דברים שנבראו קודם בריאת העולם: תורה, תשובה, גן עדן, גיהנום, כסא הכבוד, שמו של המשיח ובית המקדש.

המצוקה הגדולה והראשית של המשורר היא מצוקתו לאלוהיו, "לפגוש" בו ולהתפלל אליו, ולא סתם להתפלל, אלא במקום הקדוש ביותר בו האלוהים נמצא (כְּסָאוֹת מְשִׁיחִי) בארץ ישראל ובירושלים ובקודש הקודשים, כלומר: בכותל המערבי. היות שהשכינה הייתה מצויה בארץ ישראל עד הגלות, לכן טבעי שכיסופיו הם לשם.

טור (בית) 2: עָדִי כִּי לֹא נְטָשְׁתָּנִי לְנֶשֶׁק / בְּנִי בֵּיתִי וְאֶת-רַעֲיִ וְאֶת-הָי.

המצוקה כל כך כבדה וקשה עליו עד כי נטש ועזב את ביתו ולא הספיק לנשק את בני-ביתו רעיו ואחיו. בשל הצורך לתאם בין המרכיבים את השיר, כלומר ההברות והתנועות שממלאות את המשקל באופן סימטרי, מילת השלילה עָדִי כִּי לֹא הייתה אמורה להיות בסוף הדלת, והיה צריך לכתוב כך: עָדִי כִּי נְטָשְׁתָּנִי וְלֹא נֶשֶׁקְתִּי / אבל האילוץ להיות צמוד לחוקי המשקל הטור נכתב כך.

טור (בית) 3: וְלֹא אֶבְכֶּה עָלֶי פְּרִדְסִי נְטָעְתִּי / וְהִשְׁקִיתִי וְהִצַּלְתִּיחוּ צָמְחִי.

גם בפרידתו מאוהביו ומכריו, הוא אינו מצטער ולא יבכה מפרידתם אותו, ובעיקר לא מ"הפְּרִדְסִי" שנטע. ומהו הפרדס? אותה ישיבה גדולה בטולדו שבספרד שעמד בראשה, עד שירד דרומה, לאזור המוסלמי, והישיבה מכונה פרד"ס (ראשי תיבות: פשט, רו, דרש וסוד, אלו הם ארבעת הדרכים בהם התורה נלמדת) כאות וסימן ללימודי הקבלה והסוד שלמדו בה תלמידיו. הוא שדאג לנטוע ולהשקות, בהשאלה, את הפרד"ס בכפל משמעות עד שהצליחו צמחיו, הם התלמידים המוצלחים שהוא עוזב.

טור (בית) 4 : וְלֹא אֶזְכֶּר יְהוּדָה וְעֲזָרָאֵל / שְׁנֵי פְרָחֵי יֶקֶר מִבְּחַר פְּרָחֵי.

יהודה ועזראל הם שני תלמידיו המובהקים והמוצלחים שאהב וקרבם אליו, ולכן הוא מזכיר אותם באהבה רבה והם כמו שני פרחים ממבחר פרחיו, כלומר ממבחר כל תלמידיו. ולמרות זאת בנסיעתו לארץ ישראל הוא לא יזכור אותם כי המסע לציון חשוב יותר מתלמידיו. מצד שני יש כאן ניגוד משמעות, מצד אחד הוא לא יזכור אותם ומצד שני הוא כן מזכיר אותם בשירו..

טור (בית) 5 : וְאֵת יִצְחָק אֲשֶׁר כָּבֵן תְּשַׁבְּתִי / יְבוּל שְׁמֵשִׁי וְטוֹב גֵּרֶשׁ יִרְחִי.

וישכח אפילו את יצחק תלמידו המוצלח ואהוב ביותר עד כדי כך שהוא מחשיבו לבנו. והתואר של אותו יצחק : "יְבוּל שְׁמֵשִׁי וְטוֹב גֵּרֶשׁ יִרְחִי" שיבוץ מספר דברים פרק ל"ג פסוק 14, בברכתו של משה לשבטי ישראל הוא מברך את בני יוסף אפרים ומנשה : "וְיִוְסֵף אֶמְרָא מִבְּרַכַּת יְהוָה אֶרְצוּ מִמְּנוֹד שְׁבִימִים מְטֹלִים וּמִתְהוֹם רִבְעַת תְּנוּזָה. וּמִמְנוֹד תְּבוֹאֵת שְׁבִימִשׁ וּמִמְנוֹד גֵּרֶשׁ יְרוּזִים." שם התורה מדברת על שני הבנים של יוסף, אפרים ומנשה, כאן הדובר מדבר על תלמידו האחד שהוא אותו יצחק הטוב ביותר מבין כל גרש ירחיו והוא לו כבן. גֵּרֶשׁ יִרְחִי : תנובה, יבול, פרי. ובהשאלה : נצר, צאצא.

טור (בית) 6 : וְכַמְעַט אֲשַׁכְּחָה בַּיַּת הַתְּפִלָּה / אֲשֶׁר הָיוּ בְּמִדְרָשְׁי מְנוּחֵי.

בנסיעתו ופרידתו מספרד לכיוון ירושלים הוא "כמעט ישכח" את בית הכנסת, שהיה מצוי בבית המדרש, כלומר באותה ישיבה שייסד ובה למדו תלמידיו, ואשר באותם חדרי בית המדרש למדו ודרשו את דרשות הלימוד. הלימוד והדרשות שם היו בשבילו כשמן בעצמותיו, והוא ראה בהם את מנוחת נפשו ואושרו, ובכל זאת הוא כמעט... ישכח אותם מרוב ההתלהבות והשמחה להגיע לציון.

טור (בית) 7 : וְאֲשַׁכַּח תַּעֲנוּגֵי שְׁבַתִּי / וְהִדְרַת מוֹעֲדֵי וּכְבוֹד פְּסָחֵי.

כנ"ל את תענוגי השבתות והמועדים בהם ראה אור ואושר וזכה לכבוד מכל עבר ; מתלמידיו ומהקהילה וממשפחתו. הדברים האלה מעידים על מצבו ומקומו של ריה"ל בקרב הקהילה היהודית בספרד. (בתחילה בטולדו ומשנאלץ לעזוב אותה לאחר שאיש חסדו, שלמה אבן-פרוציאל, נזיר בחצרו של מלך קסטיליה אלפונסו ה-6, נהרג לאחר תככים בחצר המלך, הוא נאלץ לברוח ולרדת לדרום ספרד. שם עסק במסחר וברפואה. ריה"ל היה רופא דגול שכולם שחרו לפתחו והיה נכבד על כולם יהודים ולא יהודים, נוצרים כמוסלמים וחלקו לו כבוד רב). אולם מכל אלה, הוא מזכיר את השבתות ואת המועדים ובמיוחד את חג הפסח, שבו אירח והכניס לביתו אורחים רבים שחלקו לו כבוד והדר ותענוג רוחני-דתי והם העיקר.

טור (בית) 8 : וְאֵתֵן אֶת כְּבוֹדֵי לְאַחֵרִים / וְאֶעֱזֹב לְפִסְלִים אֶת שְׁבַתִּי.

ומכל הכבוד והיקר והתענוגות האלה הוא משאיר לאחרים. מוותר עליהם, כי משימתו היא החשובה – לעלות לארץ ישראל ולהשתטח על חורבותיה ולהתפלל במקום הקדוש ביותר. את אלה ושבחיו הרבים הוא עוזב לפסילים : שיבוץ מתלמוד במסכת ברכות בפרק ד' : "ועל העיר [...] והחריבה והשוממה הנתונה ביד זרים הרמוסה ביד עריצים ויירשוה לגיונות ויחללוה עובדי פסילים" בדבריו אלו הוא מכוון לאותם אלה שקינאו בו, ורוצים לרשת אותו ואת כבודו ומעמדו ושבחיו.

טור_בית) 9: הַמִּירְתִּי בְּצַל שִׁיחִים תְּדַרִּי / וּבְמִשְׁוֹכַת סֶבֶךְ חֶסֶן בְּרִיחִי.

הדובר מוכן להמיר את חוסן בריחיו, כלומר את היציבות ואת הביטחון שהיו לו בספרד ובעיר הולדתו טולדו, את כל אלה הוא מוכן להמיר בצל שיחים. הדברים מכוונים לשיחים ולדרדרים שהיו מצויים בחורבות ירושלים ובבית המקדש. כידוע חורבות בית המקדש כפי שהם מתוארים במגילת "איכה" ובכמה משיריו של ריה"ל מלאים בשרף ועקרב וקוצים, המסמלים חורבן והרס. כמו בשירו "יפה נוף": דַּרְשֵׁתִּיךְ, וְאִם מִלֶּכֶךְ אֵין בְּךָ וְאִם בְּמָקוֹם / צָרִי גִלְעָדָךְ – נָחַשׁ שָׂרָף וְגַם עֶקְרָב. שם הוא מבקש את האלוהים להתפלל אליו אפילו שבמקום בית מקדש חי ותוסס, יש שיחים, חורבן וסמליו הם נחש שרף וגם עקרב.

טור (בית) 10: וְנִפְשֵׁי שְׂבָעָה רָאִשֵׁי בְּשָׂמִים / וְרִיחַ נִעְצוּץ שְׁמֵתִי רְקָחִי.

כאן באים החלופות שהוא מוכן לעשות בלב חפצה ובעיקר לעזוב כל טוב ספרד ולהגיע לארץ ישראל ולהשתטח בתפילה במקום הקדוש – הוא הכותל המערבי. נפשו שבעה ראשי בשמים, שהם כל הטוב והתענוגות והעושר בחייו בספרד, הוא מוכן להמיר אותם בריח נעצוץ, בריח קוצים וחחים ודרדרים. גם כאן מובלט הניגוד בין ראשי בשמים בדלת, לבין רכיחת בשמים של קוצים ונעצוצים בסוגר. נִעְצוּץ: שיבוץ מספר ישעיהו פרק ז' פסוק 19: "וַיָּבֹאוּ וַיִּזְוּ כָּל־כַּלְמַת הַבְּתוּלֹת וַיְבַקְּשׁוּ הַסְּלָעִים וַיְכַכְּלוּ הַנְּהַלְלִים (קוצים)".

טור (בית) 11: וְחִדְלֹתִי הִלּוּךְ עַל כֶּף וְעַל אֶף / וְנִתְתִּי בְּלֵב יָמִים אֲרָחִי.

ומכאן באה ההחלטה; לעזוב הכול ולהפסיק להתלבט ולשים פעמיו בלב-ים לכיוון ארץ ישראל. עד כה היה חושב ומתלבט על הצעד הזה, כי זה לא היה פשוט בימים ההם להפליג בספינה ולעזוב הכול. הייתה בזאת סכנת נפשות ממש, וחוסר הידיעה מה יפגוש ואיך יחיה בניגוד לחייו בספרד, חיי עושר ותענוגות ולימוד, מה ימצא שם הרס ועיי-חורבות? ובכל זאת הוא מפסיק להתלבט ועושה את ההחלטה. הוא חדל הלוך על כף ועל אף, לשון נופל על לשון כביטוי להתלבטות, ובמקום זאת ללכת בדרכיו (אֲרָחִיו) ולשוט בים לכיוון נשוא-כיסופיו – ציון.

טור (בית) 12: עֲדֵי אֲמַצָּא הַדּוֹם רַגְלֵי אֱלֹהֵי / וְשָׁמָּה אֲשַׁפְּכָה נִפְשֵׁי וְשִׁיחִי.

הוא יהלך בדרכיו בלב ים עד שיגיע למקום חפצו הוא הדום רגלי האלוהים, כלומר בית המקדש החרב, הכותל המערבי, ושם הוא יתפלל וישפוך את נפשו ושיחו, כלומר את תפילתו וקִינָתוֹ על חורבן הבית. זהו גם שיבוץ מספר שמואל א' פרק א' פסוקים 15 ו-16: "וַיֹּאשְׁפֹךְ אֶת-נִפְשֵׁי, לַכְּנִי יְהוָה [...] כִּי-מִרְבַּע שִׁיזוּי וְכַעֲסִי,"

טור (בית) 13: וְאֶסְתַּוְּפֶה בְּהַר קְדְשׁוֹ, וְאֶקְבִּיל / לְפִתְחֵי שַׁעֲרֵי שַׁחַק פְּתָחִי.

הדובר בשיר מקווה לכשיבוא לציון, לארץ ישראל הוא יגיע גם להר ציון הוא "הַר קְדְשׁוֹ" ויקביל את פני האלוהים בתפילות הנמצא בשמים, בַּשַּׁעֲרֵי שַׁחַק, (שחק-שחקים=שמים). פתחיו של המשורר, כלומר: פיו וליבו האומרים את תפילותיו יעמדו אז מקבילים לפתחי שערי השמים, ועל ידי כך הוא מקווה שיתקבלו תפילותיו. בסוגר יש צימוד שונה תנועה: פְּתָחִי – פְּתָחִי..

טור (בית) 14 : וְאַפְרִיחַ בְּמִי יִרְדֵּן נְרָדִי / וְאַשְׁלִיחַ בְּשִׁלְחַת שְׁלֶחֶי.

השמחה והאופור בהגיעו לשם, לציון תהיה כה גדולה עד שהוא יפריח ויתבשם במי הירדן את בושם הנֶרָד . נרד וכרכום הם מיני בשמים, שרקחו ושמו בקטורת בבית המקדש. שיבוץ משיר השירים פרק ד' פסוק 14 : "יֶרֶד וְכָרְכָם, קָנָה וְקַנְמוֹן, עֵם, כָּל-עֵצֵי לְבוֹנֵה; מִר, וְאַהֲלוֹת, עֵם, כָּל-רְאִשֵׁי בְשָׂמִים." צימוד בשיכול האותיות ר-ד-נ: בושם ה-נרד במימי הי-רדן. ובמעין השילוח ישלח את שלחיו. את תפילתו ושיחו. שוב נמצא כאן לשון נופל על לשון בצימוד משולש של האותיות ש-ל-ח: "וְאַשְׁלִיחַ בְּשִׁלְחַת שְׁלֶחֶי". כפל הצימודים בבית זה גם בדלת וגם בסוגר, ובסגר אפילו צימוד משולש, באה להדגיש את שמחתו לכשיגיע לירושלים ולבית המקדש החרב.

טור (בית) 15 : אֲדוֹנָי לִי וְאֵיךְ אֵינָא וְאֶפְחַד / וּמֵלֶאךָ רַחֲמֵי נְשָׂא שְׁלֶחֶי.

כאן באה לידי ביטוי תפארת הסיום. לאחר כל ההתלבטות וההיסוסים והתגברות על הפחדים, הוא מבטל הכול כי הוא בוטח בה' יתברך, ונותן את כל יהבו ברחמי האל ובשליחיו המלאכים. אם אדוני לי, איך אני יכול לפחד ולירוא? כאשר מלאך השמים נושא את שלחיו? שלח במובן חרב, נשק הגנה שבידי המלאך השומר נפשו.

טור (בית) 16 : אֶהְלֵל אֶת שְׁמוֹ מְדֵי חַיֹּתִי / וְאוֹדְנוּ עֲדֵי נְצַח נְצָחֶי.

ועל כן בא הטור האחרון ומשבח ומהלל את שם הקדוש ברוך הוא, בכל ימי חייו ועד בכלל בכל ימי חיותו, כל עוד הוא חי ונושם, ומודה לו בכל לנצח נצחים, לעולם ועד. זוהי סיומת לתפארת הסיום בהודיה לאלוהים ובשבח והלל שקיים אותו והחיה אותו עד שהגיע לארץ ישראל וזכה להגיע לציון ולכותל המערבי ולהתפלל שם. אולם למרבה הצער אין אנו יודעים מקום קבורתו של ריה"ל עד היום והאגדה מספרת, שכאשר הגיע לכותל המערבי התעמר בו איזה אביר ערבי והרגו. נְצַח נְצָחֶי: צימוד באותה משמעות אך שונה אות המציינת מיחיד לרבים.

דרכי העיצוב בשיר:

1. השיר מחולק בעצם לשלושה חלקים: מהטור הראשון ועד הטור החמישי, תיאור פרידתו מסביבתו, ארצו מכריו משפחתו וידידיו וקרוביו. מטור שישי ועד טור אחד-עשר ההמרות והחלופות שיעשה כאשר ייסע ויפליג ארצה-ציון לירושלים, סיום ההתלבטות וההחלטה לשוט בים ולהפליג באוניה. ומטור שנים עשר ועד ששה-עשר תפארת הסיום מה יעשה לכשיגיע לציון ולארץ ישראל; ישתטח ויתפלל וישים בטחונו באל שיגן עליו בידי מלאכיו.
2. תפארת הפתיחה ותפארת הסיום. בטור א' שלושת המרכיבים של תפארת הפתיחה ובשני הטורים תפארת הסיום בצימוד שונה אות מיחיד לרבים.
3. שיבוצים רבים ממגוון המקורות: מהתלמוד, מישעיהו, משיר השירים ואף משירו יפה-נוף, מספר דברים, ספר שמואל א.